

بِسْمِ اللَّهِ

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی مضامین مشترک اشعار فروغ فرخزاد و نازک الملائکه

پژوهشگر:

احمد احمدی دیرستان

استاد راهنما:

دکتر عبدالله رسول نژاد

استاد مشاور:

خانم دکتر نسرین علی اکبری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

شهریور ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات ،

ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است.

*** تعهد نامه ***

اینجانب احمد احمدی دیرستان دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ی زبان و ادبیات عرب دانشگاه کردستان، دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات عرب تعهد می نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه ی تلاش و تحقیقات خودم بوده و از جایی کپی برداری نشده و به پایان رسیدن آن نتیجه ی تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره ی اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

احمد احمدی دیرستان

۱۳۸۹ / ۶ / ۲۲

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی مضامین مشترک اشعار فروغ فرخزاد و نازک الملائکه

پژوهشگر:

احمد احمدی دیرستان

در تاریخ ۲۲ / ۶ / ۱۳۸۹ توسط کمیته تخصصی و هیات داوران زیر مورد بررسی قرار گرفت و با نمره ۱۹ (نوزده) و درجه عالی به تصویب رسید.

<u>امضاء</u>	<u>مرتبہ علمی</u>	<u>نام و نام خانوادگی</u>	<u>هیات داوران</u>
	استادیار	دکتر عبدالله رسول نژاد	۱- استاد راهنما
	استادیار	دکتر نسرین علی اکبری	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر شیر کو یاری	۳- استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر جمیل جعفری	۴- استاد داور داخلی

مهر و امضاء معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی

مهر و امضاء گروه

دانشکده

تقدیم به :

پدر و مادر و همسر که صبوری و محبت را از آنان فرا گرفتم و به تمام
پدران و مادرانی که در بالندگی و شکوفایی فرزندان خویش از هیچ امری
دریغ نورزیدند و درس عشق و فداکاری را بر لوح جان آنان نگاشتند. و به
تمام عزیزانی که در مسیر اعتلای جامعه تلاش و کوشش می کنند.

تشکر و قدر دانی :

منت خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. بر خود لازم و واجب می دانم که از تمامی عزیزانی که مرا در تکمیل این تحقیق یاری نموده تشکر و قدردانی بکنم بویژه از اساتید گروه زبان و ادبیات عربی و علی الخصوص از استادان ارجمند دکتر عبدالله رسول نژاد، خانم دکتر نسرين علی اکبری و دکتر جمیل جعفری که در انجام این رساله از هیچ اقدامی دریغ نوزیدند. سلامتی و فیروزی یکایک آنها را از خداوند منان خواستارم.

چکیده

نازک الملائکه شاعر معاصر عرب و از پیشگامان شعر نو در ادبیات عرب با تأثر از شاعران خشم و اندوه عرب و مطالعه ادب و فلسفه ی غرب بویژه شاعران رومانتیک و همچنین به سبب عوامل درونی و بیرونی گوناگون همچون اوضاع نامساعد سیاسی - اجتماعی، داشتن روحیه ای منفعل و شدید تاثیر و عواملی دیگر به سرایش نوعی مضامین وجدانی و سلبی از قبیل: عشق، غربت، غم و اندوه، تشاؤم و بدبینی، شب، انسان، رؤیا پردازی، مسائل اجتماعی و... روی آورد. وجود چنین عوامل مشابهی در محیط بیرونی شاعره ی معاصر ایرانی فروغ فرخزاد، و نیز عوامل روحی - روانی وی با نازک الملائکه باعث گرایش او به خلق مضامینی، مشابه مضامین شاعره عرب شد.

پژوهش حاضر با کنکاش در ابعاد اندیشه و ویژگیهای شعری این دو شاعر توانا درصدد است مضامین مشترک میان دو شاعر و عوامل آن را بررسی نموده و از دریچه ی چشم و احساس و عاطفه و اندیشه ی دو زن شاعر، آن را تحلیل نماید.

این پژوهش به این نتیجه رسیده که دو شاعر با توجه به اشتراکات مورد اشاره در مضامینی: چون تنهایی و غربت، شب، حسرت دوران کودکی، مظلومیت زن، تشائم و بدبینی دارای تشابهات فراوان بوده و به خاطر اختلاف محیط جغرافیایی و فرهنگی در مضامینی چون: بازتاب مسائل سیاسی، انسان ، عشق و دنیای آرمانی نه تنها مشابه نیستند بلکه تفاوتهایی نیز دارند.

کلید واژه: نازک الملائکه ، فروغ فرخزاد ، مضامین مشترک

فهرست مطالب

صفحه	عنوان	
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات پژوهش.....	
۲	مقدمه.....	۱-۱
۳	تعریف مسئله.....	۲-۱
۳	بیان سوالات تحقیق.....	۳-۱
۴	فرضیه ها.....	۴-۱
۴	اهداف و کاربردها.....	۵-۱
۴	سابقه و ضرورت انجام تحقیق.....	۶-۱
۵	مشکلات و محدودیتها.....	۷-۱
۷	فصل دوم: تعاریف	
۸	ادبیات تطبیقی.....	۱-۲
۸	تعاریف و ضرورت آن	۱-۱-۲
۹	تشابهات شعر نو فارسی و عربی.....	۲-۱-۲
۹	دوره ی نخستین.....	۳-۱-۲
۱۰	دوره جدید.....	۴-۱-۲
۱۰	ویژگیهای شعری دوره ی اول.....	۵-۱-۲
۱۰	مضامین شعری دوره اول	۶-۱-۲
۱۰	ویژگیهای شعری دوره دوم	۷-۱-۲
۱۱	موضوعات شعری دوره دوم.....	۸-۱-۲
۱۱	نگاهی گذرا به چهره ی زن در ادبیات ایران و عرب.....	۹-۱-۲
۱۶	فصل سوم: فروغ فرخزاد و نازک الملائکه، آثار و فعالیت هایشان.....	
۱۶	۱-۳ فروغ فرخزاد	

۱۶	.....	۱-۱-۳	زندگی نامه‌ی فروغ فرخزاد
۱۸	.....	۲-۱-۳	زبان و اندیشه‌ی شعری فروغ فرخزاد
۲۰	.....	۳-۱-۳	آثار و فعالیت‌های فروغ فرخزاد
۲۲	.....	۲-۳	نازک الملائکه
۲۲	.....	۱-۲-۳	زندگی نامه‌ی نازک الملائکه
۲۵	.....	۲-۲-۳	زبان و اندیشه شعری نازک الملائکه
۲۶	.....	۳-۲-۳	آثار و فعالیت‌های نازک الملائکه
۲۹	.....		فصل چهارم: تجزیه و تحلیل
۳۰	.....	۱-۴	مقدمه
۳۰	.....	۲-۴	نماد
۳۷	.....	۳-۴	عشق
۴۳	.....	۴-۴	تنهایی و غربت
۴۴	.....	۱-۴-۴	غربت عاطفی
۴۷	.....	۲-۴-۴	غربت اجتماعی
۵۰	.....	۳-۴-۴	غربت مکانی
۵۱	.....	۵-۴	غم و اندوه
۵۴	.....	۶-۴	یأس و ناامیدی
۵۷	.....	۷-۴	انسان
۶۱	.....	۸-۴	دنیای آرمانی
۶۴	.....	۹-۴	شب
۶۹	.....	۱۰-۴	مرگ
۷۷	.....	۱۱-۴	حسرت دوران کودکی
۸۱	.....	۱۲-۴	تشاؤم و بدبینی
۸۵	.....	۱۳-۴	بازتاب مسائل سیاسی
۸۹	.....	۱۴-۴	بازتاب مسائل اجتماعی

۹۴	.....	مظلومیت زن	۱۵-۴
۹۷	.....	جبر اندیشی (جبرگرایی)	۱۶-۴
۱۰۰	.....	نتیجه گیری	
۱۰۱	.....	خلاصه پژوهش به عربی	
۱۱۱	.....	فهرست منابع	

فصل اول

مقدمه و کلیات پژوهش

۱-۱) مقدمه

ادبیات معاصر ایران و عرب با پشت سر نهادن سنتها و مواریث کهن و در نتیجه ی تماس مستقیم با ادبیات معاصر جهان و آشنایی با مکاتب جدید، توانست با حفظ استقلال و هویت فردی وارد مرحله تازه ای از ادبیات شود که سابقاً نظیر آنرا تجربه نکرده بود. نازک الملائکه شاعر معاصر عرب و از پیشگامان شعر نو در ادبیات عرب با تأثر از ادبیات غرب بویژه شاعران رومانتیک و به سبب تأثر از عوامل درونی و بیرونی گوناگون همچون اوضاع نامساعد سیاسی - اجتماعی، داشتن روحیه ای منفعل و شدید التأثر و همچنین بر اثر مطالعات آثار فلاسفه ی شرق و غرب و... به سرایش نوعی مضامین وجدانی و سلبی روی آورد. وجود عوامل مشابه بیرونی و درونی در محیط خارجی و داخلی فروغ فرخزاد، شاعر معاصر ایرانی نیز، باعث گرایش او به خلق مضامینی شبیه مضامین شاعره عرب نمود. ضمن آنکه روابط فرهنگی ایران و عرب به ویژه کشور عراق، به عنوان ساکنان همجوار در خاورمیانه و تعاملات فرهنگی، فکری، هنری و مذهبی آنان از دیر باز رابطه ای تنگاتنگ میان آن دو برقرار کرده است. هدف اصلی، بررسی ابعاد اندیشه ی زن شاعر در ایران و همچنین زن شاعر عرب بود و اینکه از دریچه ی چشم و احساس و عاطفه و اندیشه ی دو زن شاعر، جهان و مسائل آن را بنگریم و آیا اگر زنان همچون مردان بدون عوامل بازدارنده در مسیر شناخت گام بردارند در تکامل انسان و رشد آرمان بشریت همسنگ مردان نخواهند بود؟

نقد تطبیقی آثار این دو شاعر مقدمه ای است برای دست یافتن به اندیشه های خلاق و نو و بینش های تازه و بدیع در عرصه ی ادبیات فارسی و ادبیات سایر کشورها. این پژوهش از چهار فصل به شرح زیر تشکیل شده است:

فصل اول: کلیات تحقیق که شامل مقدمه، تعریف مسأله، سؤالات تحقیق، اهداف تحقیق، جامعه ی آماری، کارکرد پژوهش، روش انجام تحقیق و پیشینه ی تحقیق می باشد.

فصل دوم: تعاریف که شامل مقدمه، ادبیات تطبیقی، تعریف و ضرورت آن، تشابهات شعر عربی و فارسی، و نگاهی به چهره ی زن در ادبیات ایران و عرب می باشد.

فصل سوم: در این فصل به زندگینامه ی فروغ فرخزاد و نازک الملائکه و آثار و فعالیت‌های ادبی و هنری آنها و همچنین به زبان و اندیشه ی شعری ایشان پرداخته شده است.

فصل چهارم: در این فصل شانزده نمونه از مضامین مشترک دو شاعر، عوامل دخیل در سرایش و گرایش به چنین مضامینی و همچنین نکات قوت و ضعف آنها بررسی شده است. و در پایان هم نتیجه گیری، خلاصه ی عربی و چکیده ی انگلیسی می آید.

۲-۱ تعریف مسأله

نازک الملائکه شاعر برجسته ی معاصر عراق و جهان عرب و از پیشگامان و بنیان گذاران شعر نو دارای عواطف سرشار و خیالی لطیف و اندیشه ای عمیق می باشد. مضامین اشعارش را غالباً مسائل و موضوعات اجتماعی، عشق، انسان، زندگی، مرگ، عنصر زمان، غم و اندوه، غربت، زن و... تشکیل می دهد. نازک در بسیاری از مضامینش شاعری رمانتیک و متأثر از شاعر رمانتیک غرب «کیتس» (بصری، ۱۹۹۴: ۶۷) و در برخی از مضامینش مانند: مضامین سیاسی و اجتماعی شاعری رئالیستی می باشد (خورشا، ۱۳۸۱: ۱۸۹). از آنجا که شاعر برجسته ی معاصر ایران فروغ فرخ زاد نیز در سه دیوان اولش شاعری رمانتیکی است (آزاد، ۱۳۸۴: ۷۸) و در دیوان های دیگرش گرایشی غالباً رئالیستی دارد (روزبه، ۱۳۸۱: ۴۱۳) و از نظر عاطفی - روانی شرایط مشابه با نازک الملائکه دارا می باشد و از سویی دیگر برخی عوامل بیرونی مانند شرایط حاکم بر جامعه از جمله فقر و اختلافات طبقاتی و نیز نگاه تبعیض آمیز به جنس زن و همچنین عوامل درونی مانند ناکامی در عشق سبب شده است که این دو شاعر به نوعی مضامین مشترک مانند: غم و اندوه و یأس (روزبه، ۱۳۸۱: ۴۱۰) و عنصر زمان و... (هداره، ۱۹۹۴: ۴۷) پردازند لذا می توان مضامین مشترک شعری این دو شاعر را در قالب ادبیات تطبیقی مقابله ای مورد بررسی قرار داد.

۱-۳ بیان سؤالات اصلی تحقیق:

۱. نازک الملائکه و فروغ فرخزاد در چه مضامینی با یکدیگر مشترک هستند؟
۲. عوامل موثر در پیدایش چنین مضامینی در شعر آنها چیست؟
۳. تفاوت ها و تشابه های این دو شاعر در نوع نگرش به مضامین مشترک چگونه است؟

۱-۴ فرضیه ها

۱. نازک و فروغ در بسیاری از مضامین سلبی چون یأس و بدبینی، تنهایی و غربت، غم و اندوه و همچنین مسائل اجتماعی جامعه مانند زن و فقر و اختلاف طبقاتی با هم مشترک هستند.
۲. عواملی چون اوضاع نامساعد سیاسی و اجتماعی، تأثیر از آثار ادبای غرب، گرایش به مکتب رمانتیک و داشتن روحیه ای منفعل باعث رویکرد آنها به مضامین مشترک شده است.
۳. نگرش نازک به مسائل بیشتر از نوع نگرش یک دختر بورژوازی و احساسی است در حالیکه نگرش فروغ، نگرش زنی است که واقعیات جامعه را لمس کرده است.

۱-۵ اهداف و کاربردها:

۱. آشنایی با مضامین مشترک این دو شاعر
  ۲. بررسی مضامین مشترک نازک الملائکه و فروغ فرخزاد
  ۳. بررسی عوامل مشابهی که باعث ایجاد مضامین مشترک در اشعار این دو شاعر شده است.
  ۴. بررسی تشابه و تفاوت هایی که این دو شاعر در نوع نگرش به مضامین مشترک دارند.
- این پژوهش می تواند باعث گرایش دانشجویان رشته های ادبیات عربی و فارسی به سوی کارهای تطبیقی و میان رشته ای می گردد و در نتیجه ضمن آشنایی با ادبیات دیگر ملل، از تعصب ها کاسته شده و نقاط ضعف و قوت ادبیات ملی نیز بیشتر شناخته می شود.

۱-۶ سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

ادبیات تطبیقی بررسی روابط تاریخی ادبیات یک ملت با دیگر ملتهاست. چگونه ادبیات یک کشور با دیگر سرزمینها پیوستگی می یابد و بر یکدیگر تأثیر متقابل می نهند. ادبیات مزبور چه دریافت کرده و چه چیزهایی به عاریت می دهد. بنابراین ادبیات تطبیقی بیانگر انتقال پدیده های ادبی از یک ملت به ملت دیگر است. (طه ندی، ۱۳۸۳: ۲۵) اما آیا مطالعه ی مضامین مشترک این دو شاعر از دو ملت مختلف از جنس ادبیات تطبیقی است؟ مسلم است که بنابر تعریف بالا چنین نیست، زیرا احتمال می رود که این دو شاعر آثار یکدیگر را نخوانده و یا از وجود هم بی خبر بوده اند. دکتر خسرو فرشیدورد در کتاب (درباره ادبیات و نقد ادبی، ۱۳۷۸: ۳۵) این نوع پژوهش را در حوزه ادبیات مقابله ای می داند که می توان به تعبیر ایشان آن را ذیل و تکمله ای بر ادبیات تطبیقی دانست. نازک الملائکه و فروغ فرخزاد به دلیل جایگاهی که هرکدام در ادبیات معاصر دارند همواره مورد توجه پژوهشگران و ناقدان ادبی قرار گرفته اند. و در مورد آنها گاه کارهای مستقلی به صورت کتاب یا پایان نامه و گاه نیز در ضمن بررسی های ادبی به احوال و آثار این دو ادیب پرداخته شده است. از جمله در مورد نازک الملائکه می توان به پایان نامه صمد رضایی با عنوان (تساؤم در دیوان نازک الملائکه، ۱۳۸۷) و به کتاب (نازک الملائکه و التغيرات الزمنية، ۱۹۹۵) اثر ایمان یوسف بقاعی که به موضوع حزن پرداخته و به کتاب (الشعر العربی الحدیث من احمد شوقی الی محمود درویش، ۱۹۹۹) اثر میثال خلیل جحا که به بررسی موضوع یاس و غربت در شعر این شاعر پرداخته است، اشاره کرد. و در مورد فروغ فرخزاد به پایان نامه علیرضا منصوریان با عنوان (بررسی تطبیقی اشعار سیلویا پلات و فروغ فرخزاد به عنوان شاعران اعترافی، ۱۳۸۲) و به کتاب (جاودانه زیستن و در اوج ماندن، ۱۳۶۴) اثر بهروز جلالی که به موضوع مختلفی پرداخته و همچنین به کتاب (انسان در شعر معاصر، ۱۳۸۲) اثر محمد مختاری که به موضوع انسان در شعر فروغ پرداخته اند، اشاره کرد. اما تاکنون تحقیق مستقلی در مورد مضامین شعری مشترک این دو شاعر صورت نگرفته است. از آنجائیکه این دو شاعر دارای فرهنگ عریق و ریشه دار ایرانی - عربی بوده و همچنین به دلیل نو پا بودن ادبیات تطبیقی و از سوی دیگر اهمیت گسترش کارهای بین رشته ای، انجام چنین پژوهشی ضروری می نماید.

۷-۱) مشکلات و محدودیتها:

یکی از محدودیتهای اصلی این پژوهش که متأسفانه در راه همه ی پژوهش نامه ها در ایران وجود دارد کمبود منابع مربوط به پژوهش می باشد به ویژه اگر منابع مورد نظر، خارجی باشد.

فصل دوم

تعاريف

۱-۲ ادبیات تطبیقی:

ادبیات تطبیقی نوعی پژوهش جدید ادبی است که خاستگاه غربی دارد و به تدریج در مطالعات ادبی شرقی‌ها جایگاهی برای خود یافته است. اصطلاح ادبیات تطبیقی را در اروپا نخستین بار «ویلمین» فرانسوی در ۱۸۲۷م به کار برد. سپس «سنت بوو» دیگر منتقد فرانسه، آن را رواج داد. اما این ادب تطبیقی که ویلمین و سنت بوو از آن سخن گفتند شیوه و روش علمی مشخصی نداشت و در واقع، فقط نوعی مقایسه بین شاعران کشورهای مختلف بود. اما امروزه ادبیات تطبیقی معنای دیگری دارد. (کفافی، ۱۳۸۴: مقدمه)

۱-۱-۲ تعاریف و ضرورت آن

ادبیات تطبیقی، بررسی روابط تاریخی ادبیات ملی با دیگر زبان‌هاست. چگونه ادبیات یک کشور با ادبیات سرزمین‌های دیگر پیوستگی می‌یابد و بر یکدیگر تأثیر متقابل می‌نهند؟ ادبیات مزبور چه دریافت می‌کند و چه چیزهایی به عاریت می‌دهد؟ از این رو ادبیات تطبیقی بیانگر انتقال پدیده‌های ادبی از یک ملت به ادبیات دیگر ملت‌هاست. مرز میان ادبیات یک کشور با ادبیات دیگر کشورها در قلمرو پژوهش‌های تطبیقی زبان‌هاست. (ندا، ۱۳۸۳: مقدمه)

اختلاف زبان‌ها، شرط انجام پژوهش‌های تطبیقی در حوزه ادبیات است. آن دسته از آثار ادبی که به یک زبان نوشته می‌شوند در دایره‌ی بررسی تطبیقی نمی‌گنجند. بر این اساس، مقایسه‌هایی که در زبان عربی یا فارسی میان شاعران عرب و فارس هر چند از کشورهای مختلف انجام شده از بحث ما خارج است. مثلاً گرشاسب‌نامه‌ی اسدی توسی که به تقلید از شاهنامه‌ی فردوسی نوشته شده در این حوزه نمی‌گنجد. (همان: ۲۵-۳۰)